

Είδηση στο ΣΥΡΙΣΡΙΟ « Κοινωνικές
Δισυδαιόσεις και κρατικές πολιτικές »
Του Τομέα Διοικητικής Επιστήμης
Του Πανεπιστημίου Αθηνών

«ΚΡΑΤΟΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ», ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ
ΚΑΙ «ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ»

Γ. Σωτηρέλης*

Οι κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις των αρχών της δεκαετίας του 90 στη χώρα μας, και ιδίως η καθυστερημένη μεταφορά των προτύπων του νεοφιλελευθερισμού, θέτουν επί τάπητος ένα ζήτημα που έχει ήδη απασχολήσει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό τις περισσότερες προηγμένες χώρες, και το οποίο φαίνεται να αναδεικνύεται σε κομβικό για την πορεία της σύγχρονης δημοκρατίας. Πρόκειται για την προσπάθεια δραστικού περιορισμού των κοινωνικών παροχών και αποδόμησης γενικότερα της κρατικά οργανωμένης κοινωνικής αλληλεγγύης. Η προσπάθεια αυτή επιχειρείται συνήθως με την επίκληση της ρήξης με τον «συντεχνιασμό», βάλλει δε ευθέως στον πυρήνα της θεμελιώδους συνταγματικής αρχής του «κράτους πρόνοιας», ενώ παράλληλα έχει άμεσο αντίκτυπο και σε ένα ευρύ φάσμα συνταγματικών ελευθεριών.

Η αρχή του κράτους πρόνοιας (ή κοινωνικού κράτους ή κράτους ευημερίας), της οποίας η -άμεση ή έμμεση- συνταγματική κατοχύρωση γενικεύθηκε στην Ευρώπη ιδίως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτέλεσε κατά βάση την θεσμική αποτύπωση των πλατιών ιδεολογικών και πολιτικών συναινέσεων και του «κεϋνσιανού μοντέλου» οικονομικής ανάπτυξης που σημάδεψαν την μεταπολεμική περίοδο¹. Η χώ-

* Επίκ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Βλ. γενικά C. Offe, *Contradictions of the Welfare State*, Hutchinson, London 1984, N. Gilbert, *Capitalism and the Welfare State*, Yale University Press, New Haven and London, 1983, F.F. Ridley (ed.), *Policies and Politics in Western Europe*, Groom Helm, London/Sydney/Dover/New Hampshire 1984, G. Amato/A.Barbera,

ρα μας ωστόσο στο σημείο αυτό αποτέλεσε κραυγαλέα εξαίρεση. Οι μετεμφυλιοπολεμικές ψυχώσεις και η εμμονή σε έναν ιδεολογικά φορτισμένο πλην κοντόφθαλμο και παρωχημένο ατομικισμό, καθώς και οι συχνά ανώμαλες νομικοπολιτικές εξελίξεις, οδήγησαν σε θεσμικό παράδοξο: δεν επέτρεψαν την αντιστοίχιση όχι μόνον προς τα ευρωπαϊκά συνταγματικά αλλά ούτε καν προς τα εγχώρια νομοθετικά δεδομένα, με αποτέλεσμα ένα υπερτροφικό, πελατειακό και πανταχού παρόν κράτος, που διαδραμάτιζε από καταβολής του συνεχώς αυξανόμενο ρόλο στον τομέα των κοινωνικών παροχών και της πρόνοιας², να εμφανίζει σε συνταγματικό επίπεδο την εντελώς ανάστροφη εικόνα του «κράτους νυχτοφύλακα», δομημένου κατά τα πρότυπα του αστικού φιλελευθερισμού του 19ου αιώνα³.

Manuale di diritto Pubblico, II Mulino, Bologna 1991 "3η έκδ.", σ. 61 επ., και από την ελληνική βιβλιογραφία ιδίως *Γ. Κασμάτη*, Η αρχή της επικουρικότητας του κράτους, Αθήνα 1974, *passim* και ιδίως σ. 109 επ., *Γ. Βλάχου*, Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Παπαζήσης, Αθήνα 1979, σ. 124 επ., *Γ. Λεβέντη*, Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη, ΤοΣ 2 [1976], σ. 121 επ., *Σ. Ρίζου*, Η έντασι μεταξύ κράτους δικαίου και κοινωνικού κράτους ως συνταγματικό πρόβλημα, ΤοΣ 10 [1984], σ. 143 επ., *Θ. Μαλούτα/Α. Οικονόμου*, Κράτος Πρόνοιας: το «πρότυπο» και η ελληνική εκδοχή του, σε Προβλήματα του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα, Εξάντας, Αθήνα 1988, σ. 13 επ. *Κ. Κρεμαλή*, Το δικαίωμα του ανθρώπου για κοινωνική πρόνοια, Αθήνα 1991, σ. 147 επ., καθώς και την έρευνα «Κοινωνική Πρόνοια. Διερεύνηση και αξιολόγηση ενός νέου συστήματος» (πολυμελούς ερευνητικής ομάδας με επιστημονικό υπεύθυνο τον *Κ. Κρεμαλή*), Αθήνα 1990, σ. 15 επ.

2. Βλ. *Ε. Θωμοπούλου*, Το Κράτος Πρόνοιας, Αθήνα 1992, σ. 141 επ., καθώς και την έρευνα «Κοινωνική Πρόνοια», ό.π. σ. 14 επ.

3. Πρβλ. *Α. Σβώλου/Γ. Βλάχου*, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Αθήνα 1954, σ. 23, *Αρ. Μάνεση*, Οι κύριες συνιστώσες του συστήματος θεμελιωδών δικαιωμάτων του Συντάγματος του 1975, σε Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Α' Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Συνταγματολόγων, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1986, σ. 15, 20 επ., *Κ. Μαυριά*, Τα Κοινωνικά Δικαιώματα στο Σύνταγμα του 1975. Ιστορικός, ιδεολογικός και πολιτικός προσδιορισμός, ό.π. σ. 187. Για την έννοια του «κράτους νυχτοφύλακα» και την εξ αρχής δομική

Η άρση του παροδόξου αυτού έγινε τελικά με καθυστέρηση 30 χρόνων. Πράγματι, το ισχύον Σύνταγμα, ως έκφραση του μεταδικτατορικού συσχετισμού δυνάμεων, οδήγησε σε ευρύτερες θεσμικές συγκλίσεις, απόρροια των οποίων υπήρξε η –έμμεση– καθιέρωση της αρχής του κράτους πρόνοιας⁴. Συνταγματικά θεμέλια της αρχής αποτέλεσαν τόσο η καθιέρωση του εν γένει κρατικού οικονομικού παρεμβατισμού για λόγους δημόσιου συμφέροντος όσο, και ιδίως, η μαζική εισροή του λεγόμενου «κοινωνικού στοιχείου»⁵. Η συνταγματική αυτή εξέλιξη, που συνδυάζεται με μία νέα θεώρηση του ανθρώπου όχι μόνον ως ατόμου αλλά και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου (25 παρ. 1 Σ.)⁶, σηματοδότησε την απομάκρυνση, σε κάποιον βαθμό τουλάχιστον, από το εγωϊστικό αρχέτυπο του

διαφοροποίηση του ελληνικού κράτους σε σχέση με αυτό βλ. αντί άλλων Γ. Σωτηρέλη, Σύνταγμα και εκλογές στην Ελλάδα 1864-1909. Ιδεολογία και πράξη της καθολικής ψηφοφορίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1991, σ. 93 επ., και τις εκεί παραπομπές.

4. Βλ. σχετικά Λρ. Μάνεση, Οι συνιστώσες, ό.π. σ. 20 επ., Δ. Τσάτσου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ια, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα 1982, σ. 258 επ., Εν. Βενιζέλου, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 316 επ. και ιδίως την ad hoc πραγμάτευση του θέματος από τον Γ. Παλαδημητρίου, Η αρχή του κοινωνικού κράτους στην μεταπολιτευτική Ελλάδα, σε Διαστάσεις της κοινωνικής πολιτικής σήμερα, Ιδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1993, σ. 131 επ.

5. Βλ. την προηγούμενη σημείωση, και ιδίως Μάνεση, σ. 20 επ. Βλ. επίσης Δ. Τσάτσου, Συνταγματικό Δίκαιο, τ. Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1988, σ. 203 επ. Μανριά, Τα κοινωνικά δικαιώματα, ό.π. σ. 188 επ., Δ. Αβράμη/ Ν. Κουβουκλιανού/ Γ. Σωτηρέλη, Η επίδραση του «κράτους πρόνοιας» στο «κράτος δικαίου» υπό την ισχύουσα έννομη τάξη, Ο νομολογιακός προσδιορισμός των σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών και των ατομικών δικαιωμάτων (αδημοσίευτα πορίσματα έρευνας με επιστημονικό υπεύθυνο τον Λρ. Μάνεση), Αθήνα 1991, σ. 1-5 και πρβλ. Ν. Κουβουκλιανού, Η νομολογιακή αντιμετώπιση των σχέσεων μεταξύ του «κοινωνικού στοιχείου» και των ατομικών δικαιωμάτων: μία πλευρά της επίδρασης του «κράτους πρόνοιας» στο «κράτος δικαίου», σε Διαστάσεις, ό.π. σ. 141 επ.

6. Πρβλ. Α. Μανιάκη, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σ. 63 επ.

Homo Economicus⁷, δεδομένου μάλιστα ότι διαπλέχθηκε στενά τόσο με την προστασία της αξίας του ανθρώπου (2 παρ.1 Σ.) όσο και με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και με τη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή της χώρας (5 παρ.1 Σ.).

Τον πυρήνα πάντως της αρχής του κράτους πρόνοιας αποτέλεσε ασφαλώς η οιονεί προικοδότηση της προσωπικότητας του κοινωνικώς δρώντος ανθρώπου με μία σειρά νέων κατά το πλείστον δικαιωμάτων. Πρόκειται για τα κοινωνικά δικαιώματα, που θεμελιώνουν αξίωση για την παροχή από το κράτος ορισμένων σημαντικών κοινωνικών υπηρεσιών (όπως η απασχόληση, η κατοικία, η υγεία, η κοινωνική ασφάλιση και η παιδεία) και εγγυώνται έτσι ένα *minimum* υλικών μέσων και δυνατοτήτων που να καθιστούν όντως εφικτή την απόλαυση του συνόλου των ελευθεριών⁸. Υπ'αυτό το πρίσμα, ο εμπλουτισμός του συστήματος των θεμελιωδών δικαιωμάτων με τη νέα συνιστώσα των κοινωνικών δικαιωμάτων δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ως σημαντική και θετικά αποτιμώμενη συνταγματική εξέλιξη, στον βαθμό που διευρύνει και ουσιαστικοποιεί την έννοια της ελευθερίας, εμβολιάζοντάς την, ιδίως, με μια ισχυρή δόση κοινωνικής αλληλεγγύης.

Τα κοινωνικά δικαιώματα, ωστόσο, παρουσιάζουν μία ιδιαιτερότητα. Οι αξιώσεις που θεμελιώνουν είναι εκ του αποτελέσματος περισσότερο πολιτικές και λιγότερο νομικές, αφού δεν μπορούν να διεκδικηθούν μέσω των δικαστηρίων—όπως συμβαίνει με τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα—παρά μόνον άν προηγουμένως έχουν πάρει σάρκα και οστά με συγκεκριμένο νόμο⁹. Κατά κανόνα λοιπόν τόσο η διεκδί-

7. Πρβλ. Κ. Τσουκαλά, Είδωλα πολιτισμού. Ελευθερία, ισότητα και αδελφότητα στην σύγχρονη πολιτεία, Θεμέλιο, Αθήνα 1991, σ. 264 επ., 313 επ., 418 επ.

8. Βλ. γενικά Βλάχου, Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων, σ. 124 επ., Μάνεση, Οι συνιστώσες, ό.π. σ. 20 επ., Τσάτσου, Θεμελιώδη δικαιώματα, σ. 200 επ., Τσουκαλά, Είδωλα πολιτισμού, σ. 418 επ., ειδικότερα δε Μανριά, Τα κοινωνικά δικαιώματα, ό.π. σ. 191 επ., Λεβέντη, Τα κοινωνικά δικαιώματα, ό.π. σ. 139 επ., 160 επ.,

9. Βλ. την προηγούμενη σημείωση.

κησή τους όσο και η διασφάλισή τους προϋποθέτουν ομαδική οργάνωση και δράση των διεκδικούντων τις συγκεκριμένες παροχές. Με άλλα λόγια η ενεργοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων περνάει μέσα από την ενεργοποίηση των συλλογικών ελευθεριών (συνάθροισης, συνεταιρισμού, συνδικαλισμού και ιδίως απεργίας). Ως εκ τούτου η εν εξελίξει προσπάθεια αποδόμησης του κράτους πρόνοιας συσχετίζεται στενά με το σύστημα προστασίας των συλλογικών ελευθεριών, που διαδραματίζουν σημαντικό διαμεσολαβητικό ρόλο για την θεσμική –επιθετική και αμυντική– θωράκιση των συμφερόντων επί μέρους κοινωνικών στρωμάτων και ομάδων. Στο σημείο αυτό ακριβώς ανακύπτει και το πρόβλημα της κατάχρησης των συλλογικών διεκδικήσεων, που χαρακτηρίζεται συνήθως ως «συντεχνιασμός» και αντιμετωπίζεται στις μέρες μας περίπου σαν κοινωνική μάλιστα, εκπορευόμενη από «προνομιούχες» ομάδες εργαζομένων. Η μομφή κατά του συντεχνιασμού και συνακόλουθα η «ρήξη» με αυτόν αποτελούν το κύριο επιχείρημα για την –ενεργητική ή παθητική– πολιτική «νομιμοποίηση» της επιχειρούμενης συρρίκνωσης ορισμένων κοινωνικών παροχών, κατ'επέκταση δε και της αποδυνάμωσης των θεωρούμενων σαν «υπαίτιων» ελευθεριών.

Με βάση τα ανωτέρω, η προσπάθεια αποδόμησης του κράτους πρόνοιας έχει σημαντικές επιπτώσεις και στο «κράτος δικαίου». Και τούτο διότι, πέρα από το ότι βάλλονται τα κοινωνικά δικαιώματα, οδηγεί νομοτελειακά σε σκληρές κοινωνικές συγκρούσεις, που αποτελούν πρόσφορο έδαφος για την έξαρση του κρατικού αυταρχισμού, με αποτέλεσμα να τίθενται εν αμφιβόλω όχι μόνον οι συλλογικές αλλά και οι περισσότερες από τις υπόλοιπες ατομικές ελευθερίες. Το παράδειγμα πολλών ευρωπαϊκών χωρών –και ιδίως της Αγγλίας– καθώς και οι πρόσφατες ανησυχητικές εξελίξεις στην χώρα μας (σε ζητήματα ιδίως προσωπικής ασφάλειας, ελευθερίας της έκφρασης, ασύλου της κατοικίας και απορρήτου των ανταποκρίσεων) είναι αρκούντως ενδεικτικά, νομίζουμε, για του λόγου το αληθές.

Τα όσα επισημάνθηκαν έως τώρα δεν σημαίνουν βεβαίως ότι το ζήτημα του συντεχνιασμού δεν είναι υπαρκτό. Ούτε ότι δεν

χρειάζεται σύγκρουση με εκείνα από τα «κεκτημένα» που πράγματι συνιστούν κραυγαλέα προνομιακές διαφοροποιήσεις. Για να γίνει όμως αυτό πρέπει να τεθεί το πρόβλημα στις σωστές του διαστάσεις, να εντοπισθούν τα βαθύτερα αίτια του συντεχνιασμού και να αποδοθούν τα του καίσαρος τω καίσαρι όσον αφορά τις ευθύνες για την συντήρηση και την αναπαγωγή του:

Α. Η πρώτη οριοθέτηση του προβλήματος είναι γενική και αναφέρεται σε ορισμένες θεωρητικές διευκρινίσεις. Το κράτος πρόνοιας, κατ'αρχάς, δεν υπήρξε ιστορικά αλλά ούτε και σήμερα αποτελεί την ενσάρκωση του δημοκρατικού σοσιαλισμού, όπως κατά κάποιο τρόπο διατείνονται, ή απλώς υπονοούν, κάποιοι υπέρμαχοι της «σοσιαλδημοκρατίας» (στις σχετικές απόψεις της οποίας παρατηρούνται επ'εσχάτων, μετά από την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» αθρόες –πλήν βεβιασμένες και συχνά άκριτες– ιδεολογικές προσχωρήσεις, λόγω ιδίως της εναγώνιας αναζήτησης «προτύπου»). Παράλληλα όμως δεν αποτελεί και στάχτη στα μάτια των εργαζομένων και των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων, με στόχο την ένταξή τους στο σύστημα, όπως υποστηρίζει μία υπεραπλουστευτική και χονδροειδής «μαρξιστική» προσέγγιση. Το κράτος πρόνοιας τέλος δεν αποτελεί κρατικιστική και γραφειοκρατική παρέκβαση του «φιλελεύθερου πολιτεύματος», όπως διακηρύσσουν σε όλους τους τόνους, επίσης υπεραπλουστευτικά, οι απόστολοι του «νεοφιλελευθερισμού», της απεμπλοκής δηλαδή του κράτους από κάθε δραστηριότητα που θα αποσκοπεί στην άμβλυση –πολλώ δε μάλλον στην εξάλειψη– των συμφυών με την οικονομία της αγοράς κοινωνικών ανισοτήτων.

Εν κατακλείδι, καμμία από αυτές τις απόψεις δεν φαίνεται ικανή από μόνη της να στοιχειοθετήσει μία ουσιαστική και σε βάθος προσέγγιση του προβλήματος¹⁰. Περιγράφουν απλώς, κάθε μία από την σκοπιά της, κάποιες υπαρκτές μεν αλλά μάλλον υπερτιμώμενες –εν τη μονομερεία τους– πτυχές της

10. Για το απρόσφορο των σχηματοποιημένων προσεγγίσεων ως προς την κατανόηση του ρόλου του κράτους πρόνοιας βλ. αντί άλλων Κ. Τσουκαλά, Είδηλα πολιτισμού. *passim*.

σημερινής πραγματικότητας του κράτους πρόνοιας. Ειδικότερα:

α. Η καθιέρωση του «ΚΠ» έγινε όντως μετά από σκληρούς διεκδικητικούς αγώνες κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων με σοσιαλιστικές κυρίως τάσεις, προκειμένου στην αρχή μεν να διασφαλισθούν κάποιες στοιχειωδώς ανθρωπίνες συνθήκες διαβίωσης για τους εργαζομένους, στην συνέχεια δε να επιτευχθεί η σταδιακή ανακατανομή του εθνικού εισοδήματος προς όφελος των κοινωνικά ασθενεστέρων. Είναι όμως αλήθεια ότι η επίτευξη αυτού του στόχου, παρά τα θεαματικά εν πολλοίς αποτελέσματα, δεν αναίρεσε κατά βάση τον μεροληπτικά ταξικό, σε τελευταία ανάλυση, ρόλο του κράτους, καθώς σε μεγάλο βαθμό έγινε με όρους ενσωμάτωσης και όχι απελευθέρωσης των εργαζομένων και δεν συνοδεύθηκε από ριζικούς κοινωνικούς και πολιτικούς μετασχηματισμούς¹¹. Τέλος δεν απέχει καταρχήν από την πραγματικότητα ούτε το ότι το κράτος πρόνοιας, με τις κοινωνικές και αναδιανεμητικές παρεμβάσεις του όχι μόνον αλλοίωσε σημαντικά το αμιγώς φιλελεύθερο –ή μάλλον αστικοφιλελεύθερο για την συγκεκριμένη περίπτωση– χαρακτήρα του «κράτους νυχτοφύλακα», όπως αυτό είχε καθιερωθεί και λειτουργήσει κατά την διάρκεια του 19ου αιώνα, αλλά ούτε και το ότι παρήγαγε ή ενίσχυσε και ορισμένες πλευρές του κρατικού γραφειοκρατισμού και αυταρχισμού (λειτουργώντας ιδίως περιοριστικά απέναντι σε κάποια ατομικά δικαιώματα)¹².

β. Ωστόσο τίποτε από όλα αυτά δεν έγινε βουλευσιαρχικά, βάσει διατεταγμένου σχεδίου, και καμμία από αυτές τις θέσεις δεν μπορεί να ισχύει απολύτως, αποκομμένη από μία συνολική θεώρηση. Η ίδια η εξέλιξη της κοινωνίας, η διαπλοκή και η σύγκρουση των πολλαπλών κοινωνικών συμφερόντων και των αντιτιθέμενων ιδεολογικών τάσεων, οδήγησαν διαλεκτικά σε αμοιβαίες παραχωρήσεις, συνισταμένη των ο-

11. Βλ. Κ. Τσουκαλά, *ό.π.*, σ. 313 επ.

12. Βλ. Ρίζου, *Η ένταση*, *ό.π.*, σ. 152 επ., 162 επ., *Αβράμη/Κουβουκλιανού/Σωτηρέλη*, *Η επίδραση*, *ό.π.*, *passim* και πρβλ. *Κουβουκλιανού*, *Η νομολογιακή αντιμετώπιση*, *ό.π.* σ. 143 επ.

ποίων αποτέλεσε στο θεσμικό επίπεδο η καθιέρωση του κράτους πρόνοιας. Με άλλα λόγια, το κράτος πρόνοιας ως σημείο πολιτικής και κοινωνικής εξισορρόπησης, και ιδίως ως συγκεκριμένη έκφραση του κοινωνικού αυτοκαθορισμού, απέβη σταδιακά θεμελιακό στοιχείο όχι μόνο της σύγχρονης πραγματικότητας αλλά και του ίδιου του πολιτεύματος. Ως εκ τούτου τα κοινωνικά δικαιώματα που το εξειδικεύουν είναι εύλογο να έχουν και αυτά –όπως και τα ατομικά– ένα ανελαστικό πυρήνα, ο οποίος μάλιστα εντάσσεται στον σκληρό πυρήνα της σύγχρονης δημοκρατίας, θέτοντας έτσι ένα ανυπέρβλητο όριο ως προς την επαπειλούμενη απίσχναση της πλέον ευαίσθητης συνιστώσας της: της κοινωνικής ελευθερίας.

B. Η δεύτερη οριοθέτηση του προβλήματος είναι ειδική και αφορά την ουσία του συντεχνιακού φαινομένου. Πέρα από την όποια θεωρητική οριοθέτηση του ρόλου του σύγχρονου κράτους πρόνοιας, θα μπορούσαμε κατ' αρχήν να ξεκινήσουμε από μία λίγο πολύ κοινή διαπίστωση: ότι η διεκδίκηση και κατόπιν η διασφάλιση –δίκην κεκτημένου– προνομιακών παροχών από ομάδες εργαζομένων, απασχολουμένων συνήθως σε νευραλγικές θέσεις του δημόσιου τομέα, τείνει πλέον να καταστεί μόνιμη παθολογία του. Και τούτο διότι το μετατρέπεται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό από κράτος αλληλεγγύης σε «κράτος μαστό», του οποίου οι παροχές προσφέρονται επιλεκτικά, σαν γέρας, σε διάφορες ομάδες εργαζομένων, ανάλογα με την δυνατότητα πίεσης που διαθέτουν και με αντάλλαγμα την συναίνεσή τους προς την διαχείριση της εξουσίας από τους εκάστοτε κρατούντες¹³. Το αποτέλεσμα βεβαίως είναι η ανάπτυξη και η παγίωση αυταρχικών πρακτικών και παράλογων ανισοτήτων, που τους στρέφει εν τέλει όχι μόνον εναντίον των άλλων εργαζομένων αλλά δυνάμει και εναντίον των ανέργων, από τους οποίους αφαιρούν, με την αλόγιστη αύξηση του κόστους εργασίας, νέες θέσεις απασχόλησης.

13. Πρβλ. Γ. Μαυρογορδάτου, *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη*. Οι επαγγελματικές οργανώσεις στην σημερινή Ελλάδα, Οδυσσεάς, Αθήνα 1988, σ. 19 επ., 190 επ.

Αν όμως η ως άνω συντεχνιακή εκτροπή της κοινωνικής πρόνοιας έχει ως αφετηρία τις επί μέρους συλλογικές διεκδικήσεις, ο βασικός αίτιος αυτής της εκτροπής ήταν και παραμένει η κρατική εξουσία. Η οποία, προκειμένου να επιτύχει την πολυδιάσπαση, τον αποπροσανατολισμό και εν τέλει την αλλοτρίωση και υποταγή των εργαζομένων, δεν διστάζει να αναπαράγει και να συντηρεί κατά το δοκούν το φαινόμενο του συντεχνιασμού, μέχρις ότου βεβαίως να το συναντήσει σαν μπούμεραγκ μπροστά της. Και τούτο στην χώρα μας ισχύει σε πολλαπλάσιο βαθμό, δεδομένου ότι οι παροχές του κράτους κατανέμονται με τις αδιαφανείς και πολύπλευρα διαβλητές διαδικασίες του πελατειακού συστήματος. Αυτό κατά κύριο λόγο είναι που προσδίδει ανυποληψία στις εκάστοτε κυβερνητικές «σταυροφορίες» κατά του συντεχνιασμού και οδηγεί συχνά σε αλληλοαναιρούμενες, σχιζοφρενικές θα λέγαμε, πολιτικές κινήσεις και πρακτικές. Έτσι δεν είναι τυχαίο ότι και οι τρεις μεγάλοι κομματικοί σχηματισμοί της χώρας μας (Νέα Δημοκρατία, ΠΑΣΟΚ και «παραδοσιακή αριστερά») έχουν τροφοδοτήσει από την θέση της αντιπολίτευσης τον συντεχνιασμό, πλειοδοτώντας σε υιοθέτηση των όποιων «δίκαιων αιτημάτων» ή προσχωρώντας στο δημοκρατικοφανές πλήν βαθύτατα αυταρχικό ιδεολόγημα: «νόμος είναι το δίκιο του εργάτη». Για να εμφανισθούν βεβαίως κατόπιν από κυβερνητικούς θώκους, ιδίως οι δύο πρώτοι, ως διαπρύσιοι τιμητές του, ταυτίζοντάς τον μάλιστα επιτηδείως με κάθε κοινωνική διεκδίκηση ή αντίδραση των εργαζομένων.

Συμπερασματικά, αν ο συντεχνιασμός αποτελεί νοσηρό φαινόμενο της σύγχρονης εξέλιξης, και όντως αποτελεί, απαραίτητη προϋπόθεση για την αντιμετώπισή του είναι η θαρραλέα, συνεπής και απτή σύγκρουση του κράτους και των κομμάτων, κατά το δυνατόν δε και των συνδικαλιστικών οργανώσεων που αυτά επηρεάζουν, με όλες εκείνες τις πρακτικές που τον τροφοδοτούν, με στόχο την χειραγώγηση και την πολιτική ομηρία των κοινωνικών ομάδων. Διαφορετικά η διατυμπανιζόμενη κάθε φορά «ρήξη» δεν είναι τίποτε άλλο από επίδειξη δυνάμεως απέναντι στους «συνήθεις» αδυνάμους ή (και) ξεκαθάρισμα λογαριασμών με τις κάθε φορά αντιπολι-

τευτικές ή απλώς αντιδρώσες συλλογικές οργανώσεις. Την ίδια στιγμή που αναπαράγεται κατά κόρον η συντεχνιακή λογική των «ημετέρων».

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η όποια ρήξη, ειλικρινής ή προσχηματική, δεν μπορεί να φθάνει μέχρι την υπέρμετρη σχετικοποίηση ούτε των κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων εν γένει ούτε ειδικότερα των συλλογικών ελευθεριών. Οι παροικούντες την Ιερουσαλήμ γνωρίζουν ότι το Σύνταγμα εμπεριέχει όλους εκείνους τους πρόσφορους μηχανισμούς για την προστασία του «κοινωνικού συνόλου» από συντεχνιακές παρεκτροπές. Με την υπενθύμιση βεβαίως ότι και οι εργαζόμενοι πρέπει να εντάσσονται σ' αυτό το προστατευτέο –αν και κατά βάση πλασματικό– «κοινωνικό σύνολο», στον βαθμό που άλλες κοινωνικές ομάδες (όπως οι πάσης φύσεως κρατικοδίαιτοι επιχειρηματίες) διεκδικούν πολλαπλάσια προνόμια, αναπτύσσοντας πρακτικές ανάλογες αν όχι χειρότερες προς τον συντεχνιασμό. Τούτου δοθέντος η λελογισμένη χρήση αυτών των μηχανισμών, που εξειδικεύονται σε ένα πλέγμα αλληλένδετων γενικών και ειδικών περιορισμών των επί μέρους δικαιωμάτων¹⁴, είναι υπεραρκετή. Αντίθετα είτε η καταχρηστική επίκληση και εφαρμογή αυτών των περιορισμών –και ιδίως της κατάχρησης δικαιώματος όσον αφορά την απεργία– είτε η εφεύρεση νέων, ερειδομένων στην επίσης πλασματική εν πολλοίς έννοια του «γενικού συμφέροντος»¹⁵, αποτελούν

14. Βλ. σχετικά Φ. Βεγλερή, Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1982, σ. 9 επ., Αρ. Μάνεση, Συνταγματικά Δικαιώματα, α', Ατομικές ελευθερίες, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 55 επ., Αθ. Ράϊκου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. Β', Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, τεύχ. Γ', Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1986, σ. 25 επ. Τσάτσου, Θεμελιώδη δικαιώματα, σ. 238 επ., Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Α', Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, σ. 110 επ., 150 επ.

15. Πρβλ. Δαγτόγλου, ό.π., σ. 118 επ., 131 επ., 140 επ., Έν. Βενιζέλου, Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 185 επ., Του ιδίου, Το άρθρο 25 παρ. 3 του Συντάγματος (καταχρηστική άσκηση δικαιώματος) στη νομολογία. Εξι διαπιστώσεις και μία πρόταση ερμηνείας, σε Οι συνταγματικές Ελευθερίες, ό.π. σ. 97 επ.

ανοιχτή απειλή κατά του συστήματος προστασίας του όλου πλέγματος των συνταγματικών ελευθεριών, κατ'επέκταση δε και κατά της δικαιοκρατικής και κοινωνικής συνιστώσας της σύγχρονης δημοκρατίας. Παράλληλα όμως φαίνεται να αναιρούν μονομερώς και επιλεκτικά –σε βάρος των ασθενέστερων κοινωνικών δυνάμεων– και εκείνη ακριβώς την αρχή που προβάλλεται σαν σημασία των υπερμάχων της αποδόμησης του κράτους πρόνοιας: Τον ελεύθερο ανταγωνισμό συμφερόντων και διεκδικήσεων.